

ZIMÁNYI ÁRPÁD

A NYELVMŰVELÉS ÉS A SAJTÓ

(Elvek, módszerek 1945--1985 között)

ABSTRACT: (*Applied linguistics in newspapers. Principles and methods between 1945 and 1985*) Publishing articles on linguistics, correct usage and orthography is very important in newspapers because of their close connection with the readers and their great number of copies. The effectiveness and results of these philological and puristical articles have not been examined yet. The author makes a survey on the changes in evaluating this puristical work of the papers by linguists.

1. 1950 után a nyelvművelés eszközei és lehetőségei fokozatosan gazdagodtak, területe és hatóköre pedig mind jobban kiszélesedett. A rendkívüli anyagmennyiség miatt lehetetlen feladat a nyelvművelés egészének részletes áttekintése, ugyanis beletartozna a következő szervek, szervezetek munkásságának vizsgálata:

a Magyar Tudományos Akadémia és bizottságai: a Nyelvművelő Bizottság (Anyanyelvi Bizottság), a Helyesírási Bizottság,

a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete,

a Magyar Nyelvtudományi Társaság,

a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat,

a Magyarok Világszövetsége,

a nyelvészeti, illetőleg a nyelvművelő szakirodalom,

a nyelvészeti szaklapok,

a rádió és a televízió,

a sajtó, ezen belül a napi-, heti- és a szaklapok.

1.1. Négy évtized nyelvművelő tevékenységének elemzéséhez egyetlen területet választottam ki: a sajtót. Tovább szűkítve a kört nem tekintem fő célomnak a nyelvészeti szaklapok (Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr), illetve a nyelvi ismeretterjesztés folyóiratának (Édes Anyanyelvünk) áttekintését. Az vezérelt, hogy a nyelvművelés és a tömegsajtó viszonyát tárjam föl, tehát a

sokakhoz eljutó napilapok, népszerű hetilapok és folyóiratok nyelvi munkálkodásának alapját vizsgáljam. Indokolt erre a területre korlátozni a beható elemzést, mert az 1. pontban felsorolt tényezők közül éppen a sajtóbeli nyelvművelés ezen ága a legkevésbé földolgozott. Még nem készült olyan átfogó összegzés, amely az 1945 utáni évtizedeket e sajátos nézőpontból kutatná.

1.2. A lapok nyelvművelésének feltárása azért is tanulságos, mert a sajtóban mutatkozik a legszélesebb körű és a legközvetlenebb kapcsolat a nyelvészek, nyelvművelők, valamint a nyelv iránt érdeklődők között. A nyelvművelés eredménye, hatásossága itt jobban lemérhető, hiszen a nyelvészeti szaklapok már csak jellegüknél fogva sem alkalmasak általános érdeklődés kielégítésére. A naponta olvasott újságnak nagy a hatóereje, s ezt a nyelvi ismeretterjesztésnek érdemes kiaknáznia.

2. Az előzmények

A sajtó és a nyelvművelés kapcsolatának feltárása nem minden előzmény nélküli vállalkozás. Bár ilyen céllal, mint a jelen dolgozat, még nem tekintették át a bőséges anyagot, az egyes évek nyelvműveléséről rendszeresen közöltek sajtószemléket a Magyarosan (a továbbiakban: Msn.) és a Magyar Nyelvőr (a továbbiakban: Nyr.) hasábjain (l. a bibliográfiában). A Msn. szemléi részletesen ismertették a nyelvművelő cikkek tartalmát, szakmailag értékelték őket, KOVALOVSKY MIKLÓS szerkesztő pedig hasznos megjegyzésekkel látta el a kivonatokat. Az 1950 előtti példaanyagnál volt is lehetőség erre, mivel a közlemények száma meg sem közelítette a későbbi évek publikációiét. A Nyr. sajtószemléi először még követték a Msn. által megkezdett utat, de a hatvanas évektől kezdve -- a tetemes példaanyag miatt -- jobbára bibliográfiai jelleget kapott az áttekintés, mely mindig egy-egy évet dolgozott föl.

2.1. A nyelvművelő cikkek sajtószemléinek alapján készültek bizonyos szempontú összegzések, amelyek céljukat és vizsgálati körüket tekintve eltérnek attól, amit a későbbiekben követni szándékozom. SEBESTYÉN ÁRPÁD (1961) nyelvművelő irodalmunk 1945--1960 közötti másfél évtizedéről szóló háromrészes tanulmányában együttesen elemezte a nyelvészeti szakfolyóiratok (Msn., MNy., Nyr.), a könyvek, kiadványok, valamint minden egyéb napi-, heti- és szaklap nyelvművelő munkásságát.

2.2. A műszaki folyóiratok nyelvi cikkeit WACHA IMRE (1961) gyűjtötte össze. A szintén az 1945--1960 közötti időszakot felölelő munka bevezetőjében tett megállapítás indokolja azt a vélekedést, hogy a műszaki folyóiratokat ne tekintsük elsődlegesnek a nyelvművelés szempontjából: "...a megvizsgált 40--50 folyóirat közül csak mintegy négy-öt foglalkozott rendszeresen a szakmai nyelv művelésével" (WACHA 102).

2.3. Ugyancsak más jellegű és célú FÁBIÁN PÁLnak (1970) a nyelv művelésünk negyedszázados történetét tárgyaló tanulmánya. A nyelv művelés elveinek, a Nyelv művelő Bizottság tevékenységének, a szaklapoknak, a szak- és kézikönyveknek a bemutatása mellett szó esik a sajtó és a rádió nyelv művelő ügybuzgalmáról, ám a terjedelmi kötöttségek miatt csupán érintőlegesen.

2.4. Még szélesebb távlatokat ölel föl FÁBIÁN PÁLnak a nagyközönség számára írt népszerűsítő-ismeretterjesztő könyve, a Nyelv művelésünk évszázadai (1984), amely hiányt pótló alkotás. Benne alapvető tényeket olvashatunk többek között a sajtó nyelv műveléséről is.

2.5. A sajtószemlék, valamint SEBESTYÉN ÁRPÁD, WACHA IMRE és FÁBIÁN PÁL említett munkái a nyelv művelésünket rögzítő szakirodalom fontos részét alkotják. Mind a négy a maga nemében úttörő kezdeményezés, de céljuk és tartalmuk jelentősen eltér az 1.1. és az 1.2. pontban megfogalmazottaktól. Így megállapítható, hogy a napi- és hetilapok nyelv művelő tevékenységének beható elemzése mindeddig nem történt meg.

A következőkben tehát azt kutatom, hogy miképpen kapcsolódott össze a nyelv művelés a sajtóval, és hogyan tükröződtek nyelv művelésünk elvei a lapok hasábjain.

3. A nyelv művelés és a sajtó 1945--1985

A mai szemléletig és gyakorlatig vezető ellentmondásos út dacára azt mondhatjuk, hogy a sajtó szerepét, hatalmát, befolyásoló erejét hasonló módon ítélték meg nyelvészeink a négy évtized alatt, bár az erőfeszítések eredményessége, hatásossága tekintetében már erősen megoszlanak a vélemények.

3.1. Közvetlenül a háború után KOVALOVSKY MIKLÓSNak a korábbi fogástól elütő, de a Msn. folyóirat eredeti szemléletét továbbvivő szavai irányt szabtak a sajtónak is: "Célunk és elvünk (...) a helyes, tágabb értelmezésű nyelv művelés: gyomlálás, nyesegetés, élősdiak irtása és oltás, a nyelv gondos, szerető ápolása, a jónak az elismerése, a példamutatás" (Msn. XIV--XV. 2).

A Nyelv művelő Bizottság céljának tekintette, hogy az egész magyar társadalomra, annak minden rétegére kiterjedő mozgalommá fejlessze a nyelv művelés ügyét. "Elsősorban a nyomtatott betű tekintélyét és hatását kell figyelembe vennünk, a sajtó és a könyvek szeplőtlen magyarsága az egyik legfőbb követelmény" (i. m. 5).

3.2. LŐRINCZE LAJOS a pozitív nyelv művelés körvonalazása során utalt a társadalmi háttérre: "A nyelv művelés nem a nyelvért van, hanem mint a nyelv maga is, az emberért, a társadalomért" (Nyelv művelésünk főbb kérdései. 1953. 9. -- a továbbiakban: NyFK.). Majd így folytatta: "A mi feladatunk ennek az irodalmi nyelvnek az őrzése, továbbfejlesztése, s főként közkinccsé tétele. (...) Mi azt szeretnénk, hogy a nyelvi kultúra emelése, a

nyelvi igényességnek a lehető legmagasabbra való növelése népünk minél szélesebb rétegeire kiterjedjen" (i. m. 12).

E szilárd alapelv mind a mai napig helytállónak bizonyult, s hogy miképp válhatnak közkinccsé nyelvünk értékei, arról -- többek között -- BÁRCZI GÉZA így vélekedett: "A nyelv művelő tevékenység kétirányú, egyrészt nyesegető, tisztogató, azaz a nyelv értékeinek védelmét szolgáló, másrészt alkotó, a nyelv bővítésére, gazdagítására irányuló" (BÁRCZI 1974. 29 -- vö. FÁBIÁN 1984. 9--11).

3.2.1. E kettős magatartásnak a különféle oldalait az Anyanyelvi Bizottság egyik ülése külön is megvitatta (Az Anyanyelvi Bizottság ülése. Magyar Nemzet 1974. nov. 5.). Ezek szerint idetartozik a hagyományos nyelvédelem, a nyelv ápolása, a beszédművelés, a helyesírás, a szaknyelvek figyelemmel kísérése és a szótárak kiadása. A nyelv művelő munka egyre nagyobb méretű, mind újabb tárgyköröket ölel föl, igénybe vesz újabb eszközöket -- így beletartoznak a rádió és a televízió műsorai, a napi- és hetilapok rovatai, a különféle nyelvi kiadványok, sőt még a nyelvi lektorálás is.

3.3. Figyelemre méltóak BÁRCZI GÉZA szavai: "A nyelv helyesség gondolatának meg kell nyerni azokat a tényezőket, melyek az egész magyarság nyelvi irányítói, melyek mindenhová eljutnak, hatásukat mindenütt éreztetik. Ez elsősorban sajtó, mégpedig a napisajtó, melynek példányai mindennap szétfutnak az egész országba, eljutnak a legkisebb faluba, mely tekintélyt épít és rombol, s egész szellemi életünk mindennapjának irányításában oly jelentős szerepet visz" (BÁRCZI 1974. 106).

BÁRCZI GÉZA úgy látta, hogy a napisajtó megnyerése nemes céljaink érdekében nem ütközik különösebb nehézségekbe. Döntő fontosságúnak tartotta a sajtó hatóerejének mozgósítását a nyelv művelés és az egész magyar nyelv érdekeinek szolgálatába állításáért (a döntő fontosságút -- hangsúlyozza -- eredeti, tiszta értelemben mondja, s nem frázisnak szánja). Külön említette a vidéki lapok megkülönböztetett szerepét, amelyek sok embernek az egyetlen nyomtatott hírközlő eszközei, így tömeghatásuk óriási. Még egy lépéssel továbbmenve azt javasolta, hogy az újságok vállaljanak hathatós szerepet a hasznos nyelvi újítások terjesztésében, meggyökereztetésében -- saját kitarató gyakorlatukkal és példamutatásukkal.

4. Mennyiben tudtak megfelelni a kívánalmaknak a lapok?

1945 után a sajtó már korántsem olyan nagyhatalom, mint annak előtte. Erre utalt FÁBIÁN PÁL, amikor összevetette a nyelvújítás korának sajtóviszonyait a háború utáni helyzettel (Régi és új nyelv művelés. Msn. 1947: 15). Amíg másfél, két évszázada mindössze néhány lappal kellett számolni, s így kézben tarthatók voltak a Kazinczy irányította folyamatok, addig századunk közepére már teljesen megosztottá vált az újságolvasó közönség figyelme a sok-sok lap

és kiadvány között. Ennek ellensúlyozására volt és van szükség a sajtóban rejlő minden lehetőség megragadására, rendszeres publikációkra, rovatokra, az érdeklődést fenntartó nyelvi vitákra.

A lapok ilyen irányú tevékenységét -- Fülel-Szántó Endrétől kölcsönzött, de nála más összefüggésben használt kifejezéssel (Nyr. 1987: 1) -- *d i n a m i k u s n y e l v m ű v e l é s n e k* nevezhetjük. Dinamizmusa mozgékonyaságából, gyorsaságából, alkalmazkodóképességéből ered, hiszen a jelenségekre adott leggyorsabb választ éppen az újságoknak köszönhetjük, ők reagálhatnak a legfrissebben a helytelenségekre, és hatásuk a szakfolyóiratokénál összehasonlíthatatlanul nagyobb. Ám hogy ezzel a kinccsel élnek-e, az már nem a nyelvészeken múlik.

5. Az eddig vázoltak a nyelvészet és a hivatásos nyelvművelők oldaláról boncolgatták a sajtó lehetőségeit és az általa folytatható munka hatásosságát. Az alábbiakban a másik fél, a lapok és az újságírók szemszögéből tekinthetjük át a tényeket.

5.1. A sajtóban közölt nyelvészeti cikkek fontosságát fölismerték az újságírók is. 1946. december 13-án -- KOVALOVSKY MIKLÓS közreműködésével és szakmai segítségével -- megalakult a Magyar Újságírók Nyelvészeti Csoportja. Ez munkatervében így határozta meg az Akadémiához való viszonyt: "Mivel az újságírók a legközvetlenebb kapcsolatban állnak a mindennapi étellel és az általános nyelvhasználattal, helyesnek tartanók, ha egyrészt felszabadítanák őket a vaskalaposág merev szabályai alól, másfelől irányítással és tanácsadással emelnék az újságírás általános írói színvonalát" (Msn. 1947: 94). Három pontba foglalt működési területük azonban nem terjedt ki a lapokban folyó konkrét nyelvművelő tevékenységre (közlemények, rovatok), hanem a példamutatást állították munkálkodásuk középpontjába. Eredményeiről bővebb tájékoztatás nem jelent meg, az utolsó adat az 1948. január 3-án megtartott ülésükről azt közli, hogy a továbbiakban havonta tartanak megbeszélést.

5.2. A biztatónak tűnő újrakezdést azonban a pangás évei követték, azaz nem sikerült megtalálni a sajtó és az akadémiai nyelvművelés együttműködésének az útját. A NyFK. vitájában (Nyr. 1954: 129-203) NAGY TIBOR támogatta a nyelvészeknek a közös munkára fölhívó javaslatait, ugyanakkor vázolta a sajtó nehézségeit is: "Mint újságírónak ... hivatásomnál fogva kötelességem foglalkozni a nyelvművelés kérdéseivel, mivel mind az újságírás nevelő hatása, mind az ismeretterjesztés eredményessége a magyar nyelvművelés eredményességén áll vagy bukik. Az imént felszólalók egyike említette, hogy milyen nagy a szerepe az újságírásnak a közelmúltbeli és a mai nyelvrontásban. Ha ez vád akar lenni a sajtó ellen,

akkor olyképp hangzik, mintha a hőmérőt okolnánk és vádolnánk azért, mert lázat mutat. Igaz, hogy az újságírás, a köznyelvhez legközelebb álló irodalom a nyelvrontás elrettentő példáinak lerakóhelye, de az is igaz, hogy széles utat tud nyitni a nyelvművelés alkotó megnyilatkozásainak is" (i. m. 153).

5.3. Nem sokkal később, 1955-ben, a Nyelvművelő Főbizottság LŐRINCZE LAJOS javaslatára elfogadta a magyar sajtó nyelvének szervezett formában való ellenőrzését: "A sajtó a nyelvművelésnek fő orgánuma lehet, ha gondot fordítunk rá: ha ellenben elhanyagoljuk a vele való törődést, számtalan hiba forrásává, terjesztőjévé válik. Éppen ezért föltétlenül szükséges, hogy a főbizottság szervezett formában ellenőrizze a sajtó nyelvét. Tudományos haszonnal is járna: a vele foglalkozók megismernék a beszélt nyelvnek, a szakmai nyelvnek számtalan problémáját, látnák az újabbnál újabb nyelvhelyességi kérdéseket. Az ellenőrzésnek a napi- és a hetilapokra egyaránt ki kellene terjednie" (A Nyelvművelő Főbizottság 1955. március 2-án tartott ülésének jegyzőkönyve. Nyr. 1955: 375).

A vizsgálódás szempontjainak a következőket ajánlották: helyesírás, stílusrétegek, nyelvhelyesség, stilisztika, valamint a lapokban megjelenő nyelvművelő cikkek átfésülése. Úgy tervezték, hogy a földolgozást a Nyelvtudományi Intézet közreműködésével végezhetnék, és a tapasztalatokat újság-cikkekben, tanulmányokban tennék közzé.

5.3.1. Hogyan váltak valóra a kitűzött célok?

A kijelölésük utáni mintegy tíz évben gyakran volt különféle bizottsági ülések témája a sajtó nyelve, illetőleg nyelvművelése, de 1968 után alaposan megritkultak az erről szóló híradások, ugyanakkor a közölt nyelvészeti jellegű cikkek száma jócskán megnőtt a sajtóban.

Az 1955-ös határozat eredményét az alábbiak jelzik:

TOMPA JÓZSEF: Nyelvművelésünk mindennapi munkájáról (Nyr. 1956: 161--73).

A Nyelvművelő Főbizottság 1956. április 11-én tartott ülésének jegyzőkönyve (Nyr. 1957: 382).

Beszámoló a Nyelvművelő Bizottság 1960. november 2-i üléséről (Nyr. 1961: 131).

Beszámoló a Nyelvművelő Bizottság 1960. december 14-i üléséről (Nyr. 1961: 249).

PUSZTAI ISTVÁN: Két hivatalos lapunk nyelvéről (Nyr. 1961: 269--77).

LŐRINCZE LAJOS: Nyelvművelésünk egy esztendeje. Elnöki beszámoló az MTA Nyelvművelő Munkabizottságának az 1961. évi eredményekről (Nyr. 1962: 12943).

Beszámoló a Nyelvművelő Munkabizottság 1961. november 3-i üléséről (Nyr. 1962: 259).

A Műszaki nyelvi tanácskozás tapasztalatai. 1963. május 29. (Nyr. 1963: 505).

Tájékoztató a Nyelvművelő Munkabizottság 1964. február 27-i üléséről (Nyr. 1964: 345).

SZÉKELY ARTÚR: Egy megyei napilap helyesírása (Nyr. 1966: 14--8).

IMPLÓM JÓZSEF: Megjegyzések egy hetilap helyesírásához (Nyr. 1967: 302--6).

Tájékoztató a Nyelvművelő Munkabizottság 1969. december 15-i üléséről (Nyr. 1970: 260).

RUZSICZKY ÉVA: A nyelvi lektor munkájáról (Nyr. 1976: 7--14).

A fentiekből megállapítható, hogy nyelvészeink kétirányú munkát folytattak. Egyrészt a Nyelvművelő Bizottság (ill. Munkabizottság) által meghatározott rend szerint nyelvi szempontból elemeztek, vizsgáltak egyes napilapokat és szaklapokat, másrészt pedig vállalták nyelvművelő cikkek írását, illetőleg szorgalmazták rovatok létesítését.

5.3.2. 1955 után a nyelv ügye iránti fokozódó érdeklődésnek köszönhetően mind több lap indította meg nyelvművelő rovatát.

Bár az 1950-es éveket a publikációk számát tekintve az egyenetlenség jellemezte, 1957--58-ban tapasztalható az első időleges föllendülés, amelyet rövid visszaesés követett. Az 1960-as évektől kezdve a fővárosi napilapok egyre nagyobb teret szenteltek a nyelvművelő cikkeknek, a vidéki újságok azonban nem jeleskedtek. Szórványosan közöltek idevágó írásokat a Dunántúli Napló, az Észak-Magyarország, a Délmagyarország, a Kisalföld és a Vas Népe hasábjain. 1963-tól rendszeressé vált a Hajdú-bihari Napló rovata. 1969-től fölzárkózott mellé a Heves megyei Népújság, a Kelet-Magyarország, a Petőfi Népe és a Somogyi Néplap. Az 1970-es évektől már a vidéki napilapok is fórumot adtak a nyelvi vonatkozású közleményeknek.

6. Az újságok nyelvi színvonalának emelése céljából már 1947-ben fölvetődött **nyelvi lektorok**, nyelvi szerkesztők alkalmazásának az ötlete. TÖRÖK SÁNDOR javaslata így hangzott: "Nagy napilapjaink régebben megtették, hogy tartottak egy-egy íróat, aki a kéziratokat átfésülte. Talán ha a sajtó újra megengedheti magának, hogy sajtó legyen, akkor a kiadó ismét ehhez a bevált módszerhez folyamodik" (Az újságok nyelve és a hivatalos nyelv. Msn. 1947: 24).

6.1. Sajnos, a jóslat nem vált be.

A fejlődés megtorpanásának többféle oka volt: szervezésbeli, anyagi, szemléleti egyaránt. LŐRINCZE LAJOS szerint közrejátszott ebben a nyelvművelés fogalmának leszűkítése: "Jórészt ennek tulajdonítható, hogy a nyelvész szakemberek egyre kevesebben és egyre kisebb mértékben vettek részt ebben

a munkában, minthogy tudományos munkájuk és a nyelvművelő tevékenység között nem találták meg a természetes kapcsolatot" (LŐRINCZE 1968).

A gyakorlati munka háttérbe szorulása DEME LÁSZLÓ szerint azért következett be, mert "nyelvművelésünk tárgykörében a standardra, szemléletében és módszerében pedig saját empirikus hagyományaira szűkült rá" (DEME 1974).

7. A sajtó és a nyelvművelés kapcsolatáról összegzésként megállapíthatjuk, hogy nyelvészeink -- koronként változó eredményességgel -- figyelemmel kísérték az újságok munkáját, de elégedettek sohasem lehettek sem a lapokkal, sem pedig saját működésükkel. Több sikerről tudnánk beszámolni, ha a sajtó igényesebb akár a nyelvi szerkesztők alkalmazása terén, akár a rovatok indításában. Együttműködésüknek köszönhető eredmény, hogy a hetvenes évekre kialakult a napi- és hetilapoknak az a tábora, amely folyamatosan közölt nyelvművelő cikkeket, ilyen rovatot működtetett, ezzel is közelebb hozva a legszélesebb olvasóközönséghez anyanyelvünk ápolásának, gazdagításának, nemes ügyét.

A napi- és hetilapokban közölt nyelvművelő cikkek száma (Válogatás)

1953	52	1971	368
1956	151	1974	383
1959	141	1977	502
1962	173	1980	465
1965	209	1983	470
1968	225		

BIBLIOGRÁFIA

- BÁRCZI GÉZA (1974): Nyelvművelésünk. Budapest
 DEME LÁSZLÓ (1974): Magyar nyelvészeti kutatómunkánkról. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 137. sz.
 FÁBIÁN PÁL (1970): Huszonöt év a nyelvművelésben. Nyr. 1970: 261--70
 FÁBIÁN PÁL (1984): Nyelvművelésünk évszázadai. Budapest
 FÁBIÁN PÁL (1947): Régi és új nyelvművelés. Msn. XVI: 14--6
 FÜLEI-SZÁNTÓ ENDRE (1987): Dinamikus nyelvművelés. Nyr. 1987: 129
 LŐRINCZE LAJOS (1968): Nyelvművelésünk elveiről és egy új "nyelvművelő" kiadványról. Nyr. 1968: 1

- A Nyelvművelésünk főbb kérdései című tanulmánygyűjtemény vitája. Nyr. 1954. 3--4.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD (1961): Nyelvművelő irodalmunk 1945-től 1960-ig. MNy. 1961: 108--20, 250--7, 367--77
- TÖRÖK SÁNDOR (1947): Az újságok nyelve és a hivatalos nyelv. Msn. XVI: 24--6
- WACHA IMRE (1961): A műszaki folyóiratok nyelvművelő rovatainak tanulságai. Nyr. 1961: 100--16
- LAPSZEMLÉK. Msn. XIV--XV: 37--9; XVI: 28--9, 57--8, 89--93, XVII: 24--9, 60--3, 91--3; XVIII: 36--9
- SAJTÓSZEMLÉK. Nyr. 1953: 229--35; 1954: 26--33, 191--96; 1955: 242--6, 359--65, 466--73; 1956: 161--73, 381--6; 1957: 496--503; 1961: 356--65; 1963: 477--89; 1967: 80-91; 1969: 147--59; 1972: 105--20; 1975: 95--110; 1976: 479--98; 1981: 236-51; 1984: 108--26; 1988: 100--17; 1988: 492--503; 1991: 272--84. -